
Akadémiai székfoglaló

A TUDAT VARÁZSA*

DANIEL C. DENNETT

Tufts University, MA, USA
E-mail: dennett@tufts.edu

Valóban van alapja annak, hogy a tudatot varázslatos, a tudomány eszközeivel megválaszolhatatlan jelenségek tekintők? A székfoglaló előadás a varázslás és bűvészkedés vizsgálatával megpróbálja megmutatni: sokkal inkább mélyen gyökerező, de nem megalapozott intuícióink támogatja az ilyen értelmezéseket. Az analógia megvilágító erejű lehet, erre jó példa Lee Siegel beszámolója varázslatról szóló könyvének fogadtatásáról: „Könyvet írok a varázslásról” – mondomb, mire azt kérdezik: „Valódi varázslatokról?« Valódi varázslaton az emberek csodákat, csodatételek és természetfeletti erőket értenek. „Nem» – válaszolom –, »bűvésztrükkökről, nem valódi varázslásról.« A valódi varázslat – más szavakkal – arra a varázsra vonatkozik, ami nem valódi, még az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az nem a valódi varázslat.» Az elmefilozófiában David Chalmers (szándékai ellenére) ugyanezt a konceptuális trükköt alkalmazta, amikor kijelentette a világnak: felfedezte a tudatosság „nehéz kérdését”. Lehetséges azonban, hogy a bűvész kedéshoz hasonlóan, ami a nehéz kérdésként megjelenik a tudattal kapcsolatban egyszerűen egy zsákra való trükk, amelyek a tudat könnyű kérdését konstituálják Chalmers szóhasználatában. Mindezeknek világi magyarázatai vannak, nem szükségtetik hozzájuk fizikai forradalom vagy emergens újdonság. A tudatosság „varázsa” – éppúgy, mint a színpadi varázslat – nem magyarázható, amíg varázslatos (ergo megmagyarázhatatlan) jelenségek tekintjük. Ha azonban figyelembe vesszük mindeneket a nem varázslatos módon, ahogyan az agy működik, vagyis a tudatot nem tekintjük megmagyarázhatatlannak (ergo varázslatosnak), elkezdhetjük megérteni, hogyan hozza létre az agy a tudatot.

Kulcsszavak: *tudat, agy, elme, emergencia*

Sokaknak tűnik úgy, a tudatosság misztérium, a lehető legsodálatosabb bűvész-előadás, a különleges hatások végtelen, ám megmagyarázhatatlan sora. Úgy gondolom, tévednek, mert a tudatosság fizikai, biológiai jelenség – mint az anyagcseré, a szaporodás vagy a gyógyulás –, olyan jelenség, amely elképesztően találékony

* Székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémián 2002. június 19-én.

módon működik, de nem csodászerű vagy misztikus. A tudatosság magyarázatakor felmerülő egyik probléma, hogy számos olyan benyomás ér bennünket, amelyek azt sugallják, hogy a tudat csodálatosabb, mint amilyen a valóságban. Ilyen szempontból hasonló a színpadi bűvész kedéshoz, varázsoláshoz, ahol a jelenségek egy csoportja felhasználja hiszékenységünket, sőt vágyunkat, hogy megréfáljanak, megdöbbentsenek vagy átejtse nekünk bennünket. A színpadi bűvész kedés magyarázata sok szempontból hálátlan feladat: aki elmagyarázza, mily módon érhető el egy bizonyos hatás, gyakran ütközik ellenállásba, és ünneprontónak tartják. Gyakran az a benyomásom, hogy a tudat magyarázatára tett kísérleteim hasonló ellenállást váltanak ki. Nem sokkal *szebb-e*, ha tovább ücsöröghetünk ebben az egész varázslatos misztériumdagonyában? Sókar mondják: ha véletlenül sikerülne is a tudatos-ság magyarázatát megtalálnod, egyszerű fehérjерobotokká degradálnál minden já-junkat, egyszerű *dolgokká*.

Ez az uralkodó közhangulat az, amelyben munkámat meg kell kezdenem, de időnként a feladat nehézsége olyan stratégiák felhasználására inspirál, amelyek ugyanazt a képvilágot alkalmazzák, amely ellen támadásom irányul. A tudat és a színpadi varázslás¹ közötti összehasonlítás különösképp találó, hiszen a hiszékeny és romantikus alkatúak közülünk azok, akiknek nagyban hasonló elvárásaiak vannak a színpadi varázslással vagy bűvész kedéssel és a tudattal kapcsolatban. Lee SIEGEL (1991, 425) alapvető furcsaságra hívja fel figyelmünket kitűnő könyvében: „Könyvet írok a varázslásról” – mondjam, mire azt kérdezik: „Valódi varázslatokról?” *Valódi varázslaton* az emberek csodákat, csodatételeket és természetfeletti erőket értenek. „Nem – válaszolom – bűvésztrükkökéről, nem valódi varázslásról.” A *valódi varázslat*, más szavakkal, arra a varázsra vonatkozik, ami nem valódi, még az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az *nem a valódi varázslat*.

Nem lehet *valódi*, ha a jelenség megmagyarázható egy sor egyszerű trükkkel – olcsó trükkökkel, mondhatnánk. És pontosan ez az, amit sok ember a tudatossággal kapcsolatban is állít. Folytassuk tehát párhuzamunkat a színpadi varázslással, és vizsgáljuk meg, hogy a tudatosság bizonyos hatásai hogyan válthatnak megmagyarázhatóvá.

Több mint ezer éve megmagyarázhatatlan az indiai kötéltrükk. Nem arról az egyszerű mutatványról van szó, amikor egy kötelet az ég felé feldobva, a fürge bűvész felmászik rajta – a teljes indiai kötéltrükk, a legendás kötéltrükk ennél jóval sokkolóbb varázsolos epizód.

A bűvész vagy mágus feldob egy kötelet a levegőbe, ahol az megállva lóg lefelé, miközben a vége láthatatlan marad. Egy fiatal segéd felmászik a kötélen és eltűnik a levegőben, de halljuk, ahogy csúfolja a mágust, aki szájában hatalmas késsel maga is felmászik a kötélen és eltűnik. Hatalmas csatát hallunk, de nem láttunk: véres végtagok, a megcsonkított test és egy levágott fej hullik le az égből a kötel alatti szőnyegre. A mágus ismét megjelenik, szomorúan lemászva a kötélen, és hangosan megbánja hevességét, amely ahhoz vezetett, hogy fiatal segédjét megölje.

¹ Az eredeti szöveg felhasználja az angol *magic magician*, *magical* szavak számos jelentését, amelyeket a fordításban, ahol lehetett, a varázs, varázsol, varázslat, varázsló szavakkal fordítottam. (A fordító.)

Összegyűjti a véres testrészeket és egy nagy, lefedett kosárba helyezi azokat, majd megkéri a nézőket, imádkozzanak közösen a halott kisfiú emlékére, mikor is a fiú kiugrik a kosárból, és minden jól végződik.

Előadták-e valaha is ezt a trükköt? Senki nem tudja. Ezrek, talán milliók hitték szentül évszázadokon keresztül, hogy ők maguk – vagy testvéreik, bácsikáik, rokonai vagy barátaik – saját szemeikkel látták a nagy mutatványt. 1875-ben Lord Northbrook egy egész vagyon, 10 000 font sterlinget ajánlott bárkinek, aki végre tudná hajtani a trükköt. A harmincas években a *Times of India* 10 000 rúpiát ajánlott fel, és sokan mások szintén komoly díjakat tűztek ki (SIEGEL 1991, 199–200). A pénzekért sohasem jelentkeztek, így a témahoz legjobban értők józan ítélete szerint az indiai kötéltrükk archetipikus urbánus legenda, nem több pusztal intencionális tárgynál, képzeletbeli, nem valódi trükk.

De várunk: sokan komolyan hiszik, hogy a trükköt bemutatták. Egy részük komolyan hiszi, hogy saját szemével láttá a mutatványt. Nem elég-e az, ha néhányan komolyan azt hiszik, hogy látnak egy trükköt? Mi más lenne egy varázsló mutatványának célja, mint valamely csodás jelenségbe vetett, komolyan vett, de hamis hit létrehozása? A varázsló nem igazából fűrészeli ketté a hölgyet, csak azt éri el, hogy mi magunk azt higgyük, elvégezte. Ha egy varázsló így vagy úgy el tudja hitetni velünk, hogy felmászott egy kötékre, eltűnt, egy fiút feldarabolt, majd viszszahozott az életbe; nos akkor végrehajtotta az indiai kötéltrükköt vagy nem? Mi másra van szükségünk?

Úgy tűnik, számít, hogyan hívják életre valamilyen hitünket. Ha a varázsló sikeresen hipnotizálta egész nézőközönségét, és egyszerűen izgalmas részletességgel elmondta nekik, mit tesz, majd ujjával csettintve felébresztette, üdvrvivalgásra és lelkes felkiáltásokra készítette a tömeget, sokunk becsapva érezné magát. Nem mintha a varázslás és bűvészkedés nem lenne kicsit mindig csalás, azonban ez jóval a megengedhető mértéken túl van. Az ilyen már nem ér. Éppúgy nem, mint ha a varázsló lefizetne embereket, hogy jelentsék ki, ők látták a trükköt. Még akkor sem ér, ha a sok lelkesen csodálkozó beépített ember meg tud győzni a közönség sorából egy-két ártatlant, hogy őszintén fogadjanak el egy hamis hitet. (Hasonlítsuk ezt össze Solomon Asch híres kísérletével hiteink közösségi manipulációjával kapcsolatban.) *High-tech* oldalról közelítve, ha egy túl sok pénzzel rendelkező bűvész az *Industrial Light and Magic* ördöngősen ügyes számítógép-grafikusait bízná meg, hogy egy videokazettára a mutatvány elképesztően hihető számítógépes szimulációját készítse el, egy olyan, látszólagosan hiteles videokazettát, amelyet a CNN, mint „egyenes adás” közvetíthetne, anélkül, hogy felismernénk, hamisítványról van szó, legtöbbünk, ha nem is mindenjünk számára ez is úgy jelenne meg, mint a trükk el nem végzése. Nem hiszem, hogy a kitűzött díjat egy ilyen mutatvánnyal el lehetne nyerni, bár emberek millióit lehetne arról meggyőzni, hogy egy valódi jelenetet láttak a televízió élő adásában. Elég nehéz megfogalmazni, mi hiányzik minden két szcenárióból, hiszen elfogadható a füst, tükrök, csalóka fények, hamis vér és végtagok használata. Elfogadható-e tucatnyi segéd munkája? Igen, ha a színfalak mögött tevékenykednek, de mi van akkor, ha a közönség tagjaiként a legdönthetőbb pillanatokban az első sorokból felugrálva zavarják a valódi nézőket? A hithez vezető oksági láncban hol van az elfogadható intervenció utolsó lehetősége?

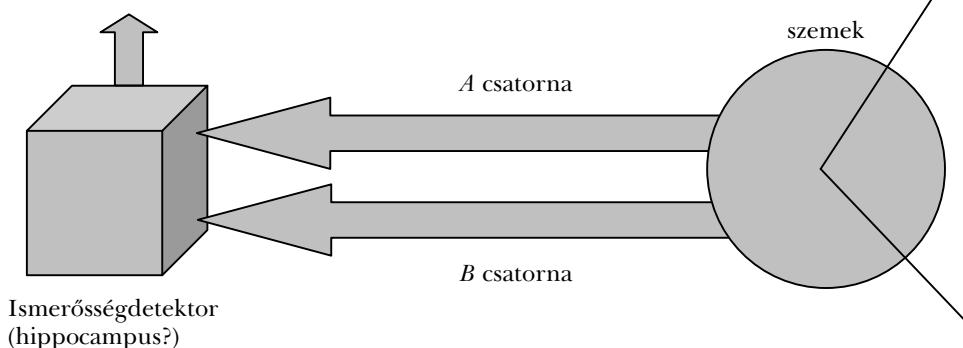
A „szuggesztíó ereje” jelentős eszköz a varázsló számára, és a varázsló *szavai* gyakran fontosabb szerepet játszanak, mint bármilyen más.

Ezek a megfigyelések hallgatólagos előfeltevéseink olyan rendezetlen csoportjához vezetnek, melyek azt határozzák meg, mit tekintünk megfelelő bűvészmutatványnak. Nem zavaró bevallanunk, hogy bizonyos szempontból homályos, hogy mi számít *megfelelőnek*, hiszen hallgatólagos értésünkre úgysem bízunk nagyon nehéz dolgokat. A bűvészek megpróbálhatják kihasználni és eltorzítani a varázslásról és bűvészetről vallott nézeteinket, minden össze azt kockáztatják, hogy elveszítik közönségüket, ha rosszul ítélik meg, mit lehet varázslásként eladni. Végül is ez nem tudomány. Csak szórakoztatás.

De amikor az agytudomány kerül terítékre, feltehetően valami hasonló történik. Amikor a tudatosság jelenségről gondolkozunk, azt kutatván, hogyan jöhetsz létre az agyban, egyáltalán nem szokatlan, hogy visszaesünk a „varázslat” nagyzoló szóhasználatába. A tudat megréfálhat bennünket. A mód, ahogyan az agy a tudatot létrehozza, elég varázslatosnak hat. Akik a tudat varázslatosságához mindenféleképp ragaszkodnak, kedvükre elcsámcognak azokon a jelenségeken, amelyek megmagyarázhatatlannak tűnnék, s amelyeket a tudat jelenségeiként ismerünk. Ha ezen hatások egyikét megmagyarázták, egyfajta csalódottság tapasztalható részükről: egy hatás magyarázata csökkenti annak jelentőségét.

Vegyük a *déjà vu* példáját. Sokak szerint ez a spektrum varázslatos végéhez közeljelenség, és ilyenkor gyakran olyasmit érzékelünk, amit korábban egy másik életben, egy másik asztralis síkon vagy másik dimenzióban tapasztaltunk. Kérdéses, milyen megdöbbentő betekintést tudnak ezek az élmények adni az idő körkörösséggel, a lélek vándorlásával, a prekognícióval vagy az ESP²-vel kapcsolatban. Egész izgalmas téma! De ekkor ráébredünk, hogy a *déjà vu* jelensége sokkal egyszerűbb módon is magyarázható. Nem igazából *emlékezünk* ennek vagy annak valamilyen múltbeli időben történő megtapasztalására, csak hibásan ezt *gondoljuk*.

„Ezt már láttam!”

1. ábra. Janet elképzelése a látórendszer két csatornájáról

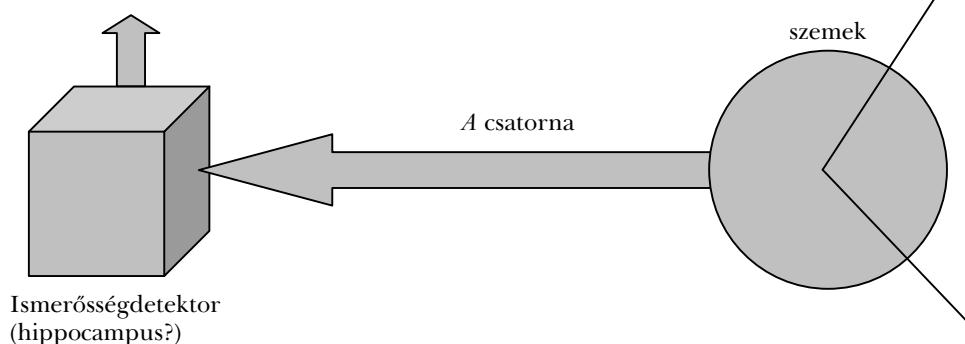
² Extra Sensory Perception – vagyis érzékszerveken túli észlelés.

Ahogyan Janet több mint fél évszázada próbálta magyarázni, lehetséges, hogy „oka a perceptuális folyamat megakadása oly módon, hogy az felbomlik egy múltbeli és egy másik, jelenbeli tapasztalásra” (1942, *Les Dissolutions de la Memoire*; idézi TALLAND, 1968)

Íme egy egyszerű, Janet javaslata által inspirált ábra (1. ábra). Tegyük fel, hogy látórendszerünk redundáns és két rendszert, A-t és B-t tartalmaz, amelyek lehetnek funkciójukban és képességeikben hasonlók vagy különbözők. És tegyük fel, hogy minden rendszer jeleket küld egy elosztón keresztül, egy hasonlóság- (vagy újdonság-) detektoron keresztül, amely minden bejövő jelet aszerint különít el, hogy azok újak vagy már tapasztaltak. (Van bizonyítékunk arra, hogy a hippocampus többek között ilyen funkciót is ellát, így hát a spekuláció nem teljesen értelmetlen. Lásd Jeffrey GRAY 1995-ös cikkét és „Overworking the Hippocampus” című kommentáromat a *Behavioural and Brain Sciences* hasábjain.) Tegyük fel továbbá, hogy a jeltovábbítás a B csatornán egy kicsit késik, és így a hasonlóságdetektorhoz pár milliszekundummal az A csatorna jele után érkezik. Az A csatorna jelét a detektor újként regisztrálja, s ez a memórianyom szinte azonnal párosítható lesz a B csatornából most érkező jellel, és arra készíteti a hasonlóságdetektort, hogy kibocsássa a következő ítéletet: „Én ezt már láttam!” Nem hetekkel vagy hónapokkal ezelőtt, esetleg egy másik életben, csupán pár milliszekundummal korábban. Hogy ez a hamis jelzés milyen következményeket vált ki, az a személy pszichológiajának részleteitől fog függeni. Leesett állú csodálkozástól és az időutazással kapcsolatos kijelentésekkel apró önelégült mosolyig: „Ó, egy *déjà vu* pillanat! Már ilyet is láttam korábban.”

Egyszerű közvetítési késés redundáns rendszerben (2. ábra) elégsges magyarázatát tudja adni a *déjà vu* jelenségének, de ha a Janet ötletétől inspirált kétcsonás modell magyarázattal tud szolgálni, éppúgy meg tudja ezt tenni az egyszerűbb egycsonás modell is.

„Ezt már láttam!”

2. ábra. Közvetítési késés és a *déjà vu* magyarázata

Ebben az egyszerűbb modellben valamilyen zavar – neuronpusztulás, a neurotranszmitterek egyensúlyának felborulása, valamilyen fáradtság – hamisan válthat ki a hasonlóságdetektorban téves pozitív döntést. A folyamat többi része a másik modellben leírt jelenségekhez vezethet. A lényeges vonás, hogy ha „belülről”, az első személyű nézőpontból figyeljük meg a két modellt, azok megkülönböztethetlennek tűnnek. Semmi, amit a *déjà vu*-vel kapcsolatban érezni vagy tapasztalni tudunk, nem tudja elkülöníteni a két modellt. Ha egyik (vagy valamilyen harmadik vagy negyedik modell) az igazság, ezt egy harmadik személy által végzett kutatás tudja csak megállapítani a fejünkben lévő neurális masinéria szerkezetének vizsgálatával. A színfalak mögé kell mennünk, hogy megmagyarázhassuk ezt a fajta színpadi bűvész kedést (3. ábra).

Szintén meglepő hatás a „kitöltés”, amelyet saját vizuális élményeinkben fedezhetünk fel. Amikor először pillantottam meg Bellotto festményét Drezda látképével a Raleigh-ben álló North Carolina Museum of Art távoli falán, Canaletto képének hittem, és izgatottam közelítettem, várva, hogy közelről elvezhessem a kifinomult részleteket, amelyekkel Canaletto a velencei hajókat és gondolákat, azok kötélzetét, a cipőgombokat és kalaptollakat ábrázolta. A drezdai hídon a napszényben haladó embercsoport kosztümök és hinták csodás sorának tűnt, de közelebb érve azok a részletek, amelyeket esküdni mertem volna, hogy láttam, elpárologtak. Csak művészien elhelyezett apró festékpöttyök voltak láthatóak közelről (4. ábra).

Ezek a pöttyök embereknek tűnnek, kezekkel, lábakkal, ruhával, és az agyam elfogadta ezt a tüneményt. Mit jelent mindez? Mit tett az agyam? Csapatnyi homonkulusz-agyművész küldött ki, hogy arcokat, kezeket és lábakat, kalapokat és kabátokat rajzoljanak a retinotópiás térkép bizonyos részeiről? Ez egy empirikus kérdés, amelyet én, ezen esemény megtapasztalója, nem tudok megválaszolni a vitathatóan privilegizált szubjektív nézőpontomból. Szinte bizonyosan semmi hasonló nem történt az agyammal. minden okunk megvan azt feltételezni, hogy további *képi ábrázolás* nem történt az agy által. Amikor az agy *elfogad* egy ilyen tüneményt (szuggesziót), akkor hitet vagy elvárást hoz létre, nem fest képet önmaga számára. Ez az elvárás foszlott semmivé, és váltotta ki megdöbbenedémet. Néhány spekulatív (önkéntelen, tudattalan) hipotézis megerősítését és kifejtését vártam a hamarosan részleteiben feltároló képpel kapcsolatban, és hirtelen összeomlott az elvárásom.

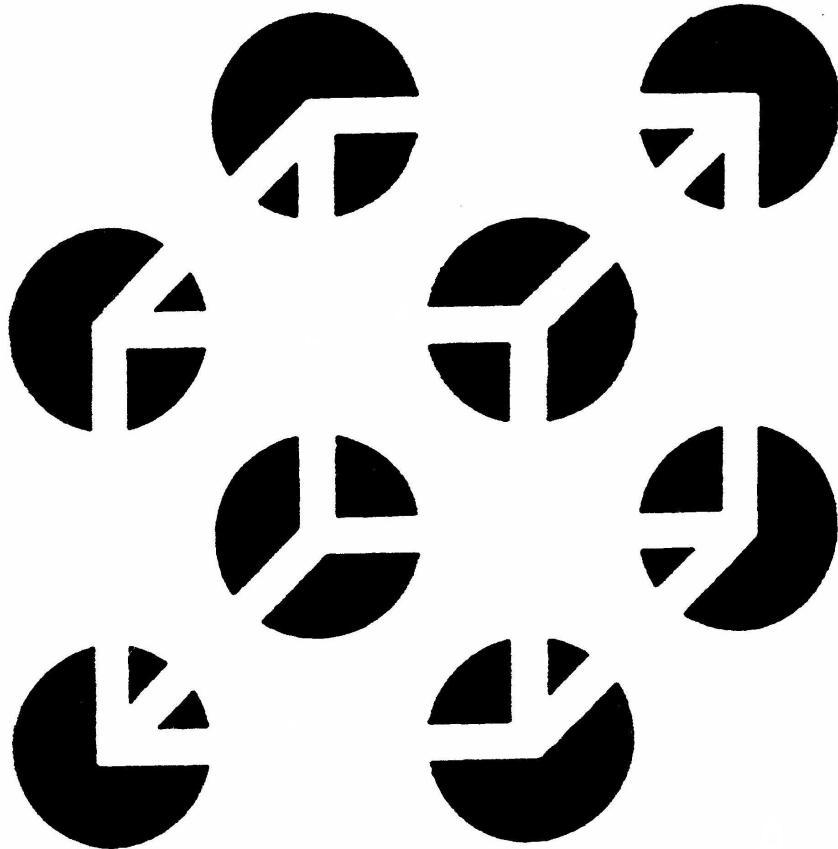
Ez nem *pusztán* hallucináció vagy poszthipnotikus szuggeszió; Bellotto valóban festett néhány pöttyöt számomra, számítva arra, hogy munkáját befejezem. A hatás így inkább az indiai kötéltrükk elvégzésének valamelyik diszkvalifikált módszeréhez hasonlít: a poszthipnotikus szuggeszióhoz vagy a csúszópénzt elfogadó nézőhöz, de teljesen nem hamisítvány, hiszen valamilyen vizuális prezentáció létezett. Mint a színpadi varázsláskor, hasonló eredményeket többféle módon érhetünk el. Vegyük például az agy által létrehozott „kitöltést” olyan, többszörösen kétértelmű ábrák értelmezésénél, mint Bradley, Petrie és Dumais ábrája (5. ábra).

3. ábra. Bellotto: Drezda látképe

4. ábra. Közelképek Bellotto festményéről

5. ábra. Kétértelmű ábra

Éppúgy, mint a színpadi varázsló, az agy egyszerűen csal! Sokan próbálnak erre a feltevésre magukból kikelve reagálni: „Az én agyam aztán nem!” Érthető a lojalitás, de nincs alátámasztva és nem megalapozott. Pontosan ez az, amit *nem* tudunk személyes („első személyű”) tapasztalás nyomán. Ahogy SIEGEL kijelenti (1991, 438):

„A mágia és bűvészet feltárja, milyen rosszul emlékszünk arra, amit látunk, és megmutatja azt a módot, ahogyan az emlékezet létrehozza és dajkálja az illúziót. Az emlékezet a bűvész segédje, bűntársa, szövetségese. Hallván egy nézőtől egyik trükköm leírását, megdöbbent, mennyivel inkább csalta meg emlékezete, mint én.”

Gyümölcsöző úgy tekintenünk a kognitív idegtudományok feladatát, mint egy bűvészmutatóvány mérnöki visszafejtését. Ilyen cél esetén az vár magyarázatra, mit gondol a néző a színpadon történtekről. Az ide tartozó sokszínű hitet katalogizáló nézőpontot, legyenek bár a hitek igazak vagy hamisak, naivak avagy rosszhiszeműek, *heterofenomenológiaiainak* nevezem (DENNETT, 1991, 98).

„Ebben a fejezetben a fenomenológia vizsgálatának és leírásának *semleges* módszerét dolgoztuk ki. Ennek része a (látszólagosan) beszélő *szubjektumok*-ból kinyerni és megtisztítani *szövegeket*, és felhasználni ezeket a szövegeket, hogy egy elméleti tudós fikcióját hozzák létre, a szubjektum *heterofenomenológikus világát*. Ez a képzelt világ be van népesítve képekkel, jelenetekkel, hangokkal, szagokkal, ötletekkel, előítéletekkel és érzelmekkel, amelyeket a szubjektum (látszólagosan) őszintén hisz, mint tudatáramában létezőket. A lehető leginkább kiterjesztve, ez semleges ábrázolása annak, *mit is jelent pontosan* valamelyen szubjektumnak lenni – a szubjektum saját terminusai és az általunk található legjobb magyarázat alapján. Az emberek kétségkívül hisznek abban, hogy vannak mentális képeik, fájdalmaik, érzéki élményeik stb., és hogy *ezek* tények – tények arról, hogy mit hisznek emberek, vagy mit mondanak, amikor hiteiket kinyilvánítják – olyan jelenségek, amelyeket a tudat bármilyen tudományos elméletének számba kell vennie.”

Nincs semmi forradalmi vagy új a heterofenomenológiával kapcsolatban, vagy száz éve gyakorolták az előfeltevésekkel és gátlásokkal kapcsolatban változó precizitással a kísérleti pszichológia, a pszichofizika és neurofisiológia, valamint napjaink kognitív idegtudományának különböző ágaiban. Én csak nevet adtam neki, tudatosítottam és nyilvánvalóvá tettem azon motiváló és identifikáló háttér feltevéseket, amelyek lehetővé teszik létrejöttét.

Első ránézésre úgy tűnik, marad egy problémája a heterofenomenológiai módszernek: a szubjektum szavait konstitutívnak tekintve úgy tűnik, érintetlenül hagyja a bűvészmutatványt néző közönséget, a legproblematikusabb elemet. Ahogy ezzel kapcsolatban hosszasan érveltem, le kell bontanunk a kartéziánus színházat, azt a képzeletbeli teátrumot, ahol a tudatosságot létrehozó összes résztvevő megjelenik. Szét kell osztani az agy kisebb ágensei között minden a munkát, amelyet a kartéziánus színházban a képzelt homonkulusz végez. Ezen lépés megtételekor azonban a szubjektum minden nyiszor eltűnik, és helyére egy feladatát öntudatlanul végző, tudat nélküli masina alkatrészei kerülnek. Lehet-e ez a helyes irány a tudat elmélete felé vezető úton?

Ezen a ponton a vélemények szembeötlően megosztottak. Az egyik oldalon so kan felismerik velem együtt, hogy *ha a szubjektum benne marad az elméletben, még el sem kezdtük a munkát*. Egy jó tudatelmélet célja, hogy a tudatos agy mint elhagyott gyár jelenjék meg, tele zúgó gépekkel, feltügyelő, csodáló vagy megfigyelő személy nélkül. Sokan gyűlölök ezt az ötletet. Jerry FODOR (1998, 207) így ír például:

„Tömören szólva, ha a számítógépek egy csoportja él az agyamban, jó lenne, ha valaki ezekre felügyelne, és, istenemre mondjam, jó lenne, ha ez én lennék.”

Mint korábban is oly sokszor, Fodor hozzájárulása itt is azon ötlet kimondása és elfogadása miatt értékes, amely valójában minden baj forrása. Nincs egyedül a személy elvesztése miatti félelmében, melyet előrevetít a kartéziánus színház szétszedése, de egyedül ő képes ezt az oktalan félelmet tisztán és humorosan kifejezni. Robert Wright más hangsúlyjal nyilatkozik ugyane félelemről:

„Természetesen a probléma itt azzal a kijelentéssel kapcsolatos, hogy a tudat azonos fizikai agyállapotokkal. Dennett és társai minél inkább próbálják megmagyarázni, mit értenek ez alatt, annál inkább meggyőznek arról, hogy valójában azt gondolják, a tudat nem létezik.” (WRIGHT, 2000, 21. fejezet, 14. lábj.)

Emlékezzünk SIEGEL (1991, 425) szarkasztikus megjegyzésére:

„Könyvet írok a varázslásról” – mondomb, mire azt kérdezik: „Valódi varázslatokról?” *Valódi varázslat* alatt az emberek csodákat, csodatételt és természetfeletti erőket értenek. „Nem – válaszolom – bűvésztrükkököről, nem valódi varázslásról.” A *valódi varázslat*, más szavakkal, arra a varázsra vonatkozik, ami nem valódi, míg az a varázs, amelyik valódi, amely kivitelezhető, az *nem a valódi varázslat*.

A valódi tudat, Wright nem tudja másként gondolni, valami más – és csodálatosabb –, mint fizikai agyállapotok. A „színpadi” tudat – az a fajta tudat, melyet az agy masinériája révén létre tudunk hozni – nem valódi tudat. Ahhoz ragaszkodni, hogy a tudatosságnak mindenféleképpen kifejezhetetlen, redukálhatatlan, transzcendens valamiként kell megjelennie, gyakran lázas felkiáltásokban jelenik meg, mint VOORHEESnél (2000, 55–56):

„Daniel Dennett az ördög... Nincs belső tanú, nincs központi felismerője a jelentésnek, és nincs más én [self], mint a »narratív gravitáció« absztrakt központja, amely maga sem más, mint kényelmes fikció... Dennett számára nem ruhátlan a császár. Sokkal inkább nincs is császár a ruha alatt.”

De hát éppen ez a csodálatos! Egy megfelelő tudatelméletben a császár nemcsak trónjáról letaszítottá, hanem pellengérre kitetté is válik, és leleplezhető a kisebb funkcionáriusok ötletes konspirációja, akik munkája közösen felel a „csodás” császári képességekért. A császárral együtt száműzetésre ítéltetnek a császári tulajdon-ságok is, melyek legmisztikusabb elemei a „császár által élvezett qualik” és a „tu-datos akarat császári ediktumai”.

Mindazok számára, akik szerint a haladás ezen útja elfogadhatatlan, a kényelmes alternatíva a következő: *Ha NEM hagyod a szubjektumot az elméletben, a lényeget kerülök meg*. Ez az, amit David CHALMERS (1996) „nehéz kérdés”-nek nevez. Amellett érvel, hogy bármely elmélet, mely pusztán a funkcionális kapcsoltságokat magyarázza, pusztán a színpad mögötti masinériát, a drótokat és emelőket, a füstöt és trükköket írja le, csupán a tudat „könnnyű” kérdéseit oldotta meg, de nem válaszolta meg a „nehéz kérdést”. Lehetetlen a két alternatív álláspontot egymáshoz közelebb taszigálni, nem létezik kompromisszum. Vagy egyik, vagy másik egyszerűen hibás. Megpróbáltam megmutatni, hogy bármennyire vonzó is a tudatos szubjektum öntudatlan részekre való felbontása elleni intuícióm, ezt az intuíciót fel kell adnunk. Vonzó képzet, hogy a „nehéz kérdés” egyszerűen hiba. Ezt nem tudom bizonyítani. Jobban mondva, ha tudom is bizonyítani, érveim süket fülekre találnak, hiszen Chalmers például már el is fogadta, hogy meggyőződése elleni érvek e témaiban nem képesek racionális támasz nélküli intuícióját megváltoztatni.

Így nem fogom azt a taktikai hibát elkövetni, hogy racionális érvekkel próbáljak egy olyan meggyőződést megváltoztatni, mely rációt túli. Jól látható, hogy ez csupán időpocsékolás lenne. E helyett egy, remélem zavaró párhuzamot fogok felmutatni a kártyatrükkök világából: az előrehangolt paklit.

„Mr. Ralph Hull, a híres Crooksville-i kártyabűvész Ohióból éveken keresztül ámulatba ejtette nemcsak a publikumot, hanem az amatőr bűvészket, kártyarajongókat és hivatásos bűvészket is kártyatrükkjével, melyet »az előrehangolt pakli« néven emlegetett” – írja John Northern HILLIARD *Card Magic* című könyvében.

Ralph Hull trükkje a következőképp foglalható össze:

Fiúk, egy új trükköt mutatok Nektek. Úgy hívják, az előrehangolt pakli. Ez a pakli mágikusan előre van hangolva [Hull a paklit a füléhez tartja, és megpörgeti a kártyákat, fülelve a hangokra]. A finoman beállított vibrációkból hallom és érzem bármelyik kártya helyzetét. Vegyél egy kártyát, bármilyen kártyát. [A kártyák kiterítve vagy máshogyan a nézők elő kerülnek. Egyikük kiválaszt egyet, megjegyzi és visszateszi a pakliba valamilyen módon.] Most hallgatom az előrehangolt paklit. Mit is mond? Hallom az aprócska jelzéseket, vibrációkat ... [a kártyákat Hull füléhez tartva pörgeti, miközben manipulációkat és rítusokat végez, végül meglobogtatja a néző kártyáját].

Hull újra és újra bemutatta a trükköt az általa kiválasztott bűvészkeknek, arra kérve őket, hogy próbálják azt kitalálni. Egyesek pénzt ajánlottak a trükk megvételére, de nem akarta eladni. Élete végén barátjának, HILLIARDnak beszámolt a trükkről, aki ezt magánkiadású könyvében közzétette. Hull a következőket mondta a trükkkel kapcsolatban:

„Éveken keresztül előadtam a trükköt, és bemutattam több száz amatőr és hivatásos bűvésznek. Legjobb tudomásom szerint egyikük sem jött rá a titokra... *a fiúk valami sokkal nehezebbet kerestek.*” [Kiemelés tőlem, DCD.]

Mint a legtöbb nagyszerű varázslásnál, a trükknek már a mutatvány kezdete előtt vége. A mutatvány már nevében benne van, az előrehangolt pakliban, még pontosabban az „az” szócskában. Amint Hull bejelentette új trükkjét és megnevezte azt közönségének, már túl is volt a trükkön. A hallgatóságot felültetve azzal műlatta az időt, hogy nyilvánvalóan gyanús és figyelemterelő módon rezgésekkel és hangokról beszélt. Eközben Hull egy egyszerű és ismert kártyabemutatási trükköt hajtott végre, nevezük ezt *A*-nak (ezen a ponton a titok fátylát borítom a bűvész kedés további mechanikus részletére, melyek, ahogy a későbbiekben látni fogjuk, lényegtelenek). Közönsége, képzett bűvész, látják, hogy esetleg az *A* típusú trükköt hajtja végre, mely hipotézist megvizsgálhatnak, ha makacsul és nem kooperál nézőkként meggátolják az *A* típusú trükk bemutatását. Amikor ezt az elutasító álláspontot felveszik a hipotézis vizsgálata céljából, Hull megismétli a trükköt, de ezúttal egy *B* típusú kártyamutatvánnyal. A nézők összeülnek, összehasonlítják jegyzeteiket: lehet, hogy *B* típusú trükköt mutat be? Ezt a hipotézist tesztelik a

megfelelő hozzáállással, amely meggátolja a *B* trükk használatát, de még így is végre tudja hajtani a trükköt *C* módszer alapján. Mikor a *C* trükk hipotézist tesztelik, a *D* módszerre vált, esetleg az *A* vagy *B* módszerre, hiszen a közönség már visszautasította a hipotézist, hogy *A* vagy *B* módszert használ. Így Hull minden egy lépéssel közönsége előtt járva kihasználta több tucat ismétlésen keresztül azt a felismerését, hogy minden tud *ilyen vagy olyan* trükköt bemutatni a mindenkiuk által ismert trükkök közül, és ezzel leplezte azt a tényt, hogy egy csomó különböző trükköt mutat be a határozott névelő fortélyos használatával, az előrehangolt paklival:

„... egyik vagy másik ötlet minden előadáskor megcáfolódik a megfigyelő fejében, és előbb vagy utóbb mindenféleképpen feladja azon próbálkozását, hogy megoldja a misztériumot” – magyarázta Hull HILLIARDnak.

Azt gondolom, David Chalmers (szándékai ellenére) ugyanezt a konceptuális trükköt alkalmazta, amikor kijelentette a világnak: felfedezte „a nehéz kérdést”. Valóban létezik nehéz kérdés? Vagy pedig az, ami a nehéz kérdésként megjelenik egyszerűen egy zsákra való trükk, amelyek a tudat könnyű kérdését konstituálják Chalmers szóhasználatában. Mindezeknek világi magyarázatai vannak, nem szükségtetik hozzájuk fizikai forradalom vagy emergens újdonság. Komoly nehézségek árán, de megválaszolhatók a kognitív tudomány eszköztárával. Nem tudom bizonyítani, hogy nincs nehéz kérdés, és Chalmers sem tudja, hogy van. Hivatkozhat intuícióinkra, de ez nem olyan szilárd alap, amelyre a tudat tudományát alapozhatnánk. Láthattuk a múltban – és ennek itt pár egyszerű példáját bemutattam –, hogy hajlamosak vagyunk a tudat „ismert jelenségeinek” tárházát gyarapítani, és így esetlegesen aritmetikai hibába esni, amikor a könnyű kérdések összeadása után maradékra lelünk, melyet nem tudunk megmagyarázni. Ezt a maradékot lehet, hogy már felsoroltuk anélkül, hogy felismertük volna azon egyszerű jelenségek között, amelyekre már van magyarázatunk – vagy legalábbis amelyeknek a magyarázata már nem tűnik misztériumnak.

A tudatosság „varázsa”, éppúgy, mint a színpadi varázslat, nem magyarázható, amíg „névértéken” tekintjük. Amint figyelembe vesszük mindeneket a nem varázslatos módokat, ahogyan az agy jóindulatú „felhasználóillúziókat” hoz létre, elkezdhetjük megérteni, hogyan hozza létre az agy a tudatot.

(Fordította Zemplén Gábor)

IRODALOM

- CHALMERS, D. (1996) *The conscious mind: in search of a fundamental theory*. Oxford University Press, New York
- DENNETT, D. (1991) *Consciousness Explained*. Little, Brown and Company, Boston–New York
- DENNETT, D. (1995) Overworking the Hippocampus. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 4, 677–678.

- FODOR, J. (1998) Review of Steven Pinker's *How the Mind Works*, and Henry Plotkin's *Evo/ution in Mind*. *London Review of Books*, Jan 22, 1998, reprinted in Fodor, *In Critical Condition*, 1998, Bradford Book/MIT Press, Cambridge
- GRAY, J. (1995) The contents of consciousness: a neuropsychological conjecture. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 4, 659–722.
- HILLIARD, J. *Card Magic*. (privately printed)
- SIEGEL, L. (1991) *Net of Magic: Wonders and Deceptions in India*. University of Chicago Press, Chicago
- TALLAND, G. A. (1968) *Disorders of memory and learning*. Penguin, Harmondsworth
- VOORHEES, B. (2000) Dennett and the deep blue sea. *Journal Consc. Studies*, 7, 53–69.
- WRIGHT, R. (2000) *Nonzero: the Logic of Human Destiny*. Pantheon, New York

THE MAGIC OF CONSCIOUSNESS

DENNETT, DANIEL C.

Is the view supported that consciousness is a mysterious phenomenon and cannot succumb, even with much effort, to the standard methods of cognitive science? The lecture, using the analogy of the magician's praxis, attempts to highlight a strong but little supported intuition that is one of the strongest supporters of this view. The analogy can be highly illuminating, as the following account by Lee Siegel on the reception of her work on magic can illustrate it: "I'm writing a book on magic", I explain, and I'm asked, "Real magic?" By real magic people mean miracles, thaumaturgical acts, and supernatural powers. "No", I answer: "Conjuring tricks, not real magic." Real magic, in other words, refers to the magic that is not real, while the magic that is real, that can actually be done, is not real magic. I suggest that many, e.g. David Chalmers has (unintentionally) perpetrated the same feat of conceptual sleight-of-hand in declaring to the world that he has discovered "The Hard Problem" of consciousness. It is, however, possible, that what appears to be the Hard Problem is simply the large bag of tricks that constitute what Chalmers calls the Easy Problems of Consciousness. These all have mundane explanations, requiring no revolutions in physics, no emergent novelties. I cannot prove that there is no Hard Problem, and Chalmers cannot prove that there is. He can appeal to your intuitions, but this is not a sound basis on which to found a science of consciousness. The "magic" (i.e. the supposed unexplainability) of consciousness, like stage magic, defies explanation only so long as we take it at face value. Once we appreciate all the non-mysterious (i.e. explainable) ways in which the brain can create benign "user-illusions", we can begin to imagine how the brain creates consciousness.

Key words: consciousness, brain, mind, emergence